

BABONÁK ÉS HIEDELMEK AZ ÁLLATTARTÁSBAN FÜZESGYARMAT KÖRNYÉKÉN

1. Babonák és szokások

MARKOVITS ROZINA – NOVOTNINÉ DANKÓ GABRIELLA

ÖSSZEFOGLALÁS

A cikksorozat első részében a szerzők az állatfajonkénti babonákat gyűjtötték össze irodalmi adatokból, illetve füzesgyarmati népgyűjtésből, a helyiek szokásai alapján. A baromfi, ló, szarvasmarha, sertés, juh gazdasági állatfajok mellett a macskához és kutyához tartozó babonák is helyet kaptak. A gyűjtésben megtalálhatók a szaporítással, a tartással, az időjárással, az állatvásárlással, a disznóvágással és a különböző állatszínekkel kapcsolatos hiedelmek. A második részben a jeles napokhoz kötött babonákkal, állatokhoz kapcsolódó szólásokkal, mondásokkal, falusi gyógyítók babonás eljárásaival ismerkedhetünk meg.

SUMMARY

Markovits, R. – Novotni-Dankó, G.: SUPERSTITIONS AND MYTHS IN ANIMAL HUSBANDRY IN FÜZESGYARMAT VILLAGE. 1ST PAPER. SUPERSTITIONS AND PRACTICES

In the first part of the series of articles superstitions of livestock species from literary data and from Füzesgyarmat were collected, according to the habits of locals. In addition to poultry, horses, cattle, pigs and sheep, superstitions belonging cats and dogs were also found. The collection includes beliefs about propagation, keeping, weather, animal purchase, slaughter, different denominations and animal colors. In the second part, we can get acquainted with superstitions associated with fabulous days, animal-related proverbs, and superstitions of village healers are discussed.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Néprajzi jellegű feljegyzéseket, adatokat már középkori magyar krónikákban, oklevelekben is találunk. A francia egyetemeken nevelkedett Anonymus (XII. század) már megemlékezik a parasztok „hamis meséiről és a regösök csacso-gó énekeiről” amit, mint történetíró lenézett ugyan, de akarva-akaratlan mégis felhasznált. A hiedelmek, babonák feltárása, feljegyzése szórványosan már a XIX. század első felében kimutatható, de Ipolyi Arnold (1823–1886) volt az, aki ezeket tervszerűen gyűjtötte, és belőlük a magyar ősvallás elemeit igyekezett rekonstruálni (Magyar mythologia. Pest, 1854). A magyar nép hiedelemvilágáról beszélve elsősorban annak kozmikus-archaikus egységére kell gondolnunk, a természetfölötti, a természet és az ember egységére. A magyar parasztság a múltból nemcsak egy-egy motívumot, emléktöredéket hozott magával, hanem a hiedelemvilágban benne lappang archaikus vallásosságának, általában világ-szemléletének sok alapvető gondolata is. Az ősmagyar éppúgy, mint az ókori ember nagyban hitte, hogy az állatok viselkedésében, belsősegeiben az istenek előre jelzik a jövődőt. E hiedelmcsokornak számtalan eleme öröklődött tovább nemzedékről nemzedékre, így a háziállatokat is illetőleg, hiszen azokat ismerte legjobban, figyelhette magatartásukat nap, mint nap (Balassa és Ortutay, 1980; 17).

MAGYAR BABONÁK, HIEDELMEK ÁLLATFAJONKÉNT

Baromfi

A legtöbb babona talán a szárnya-sokhoz fűződik. A tyúkról mind a mai napig azt tartják, hogy elkaparja a szerencsét, ezért szerencsehozó napokon – főként Újévkor – nem szabad tyúkot enni; nem tojik, ha dologtiltó napon – különösen is Luca napján – háziasszonya varr; ha kukorékol, valaki meghal a házban – egyébként is: idegen tyúk képében egy boszorkány szokott megjeleni a ház körül.

A kakas nem így titokzatos állat, elsősorban a közelgő időjárásra érzékeny: ha sokat kukorékol, eső lesz; ha este hangoskodik, megváltozik az idő. A baromfi viselkedéséből egyébként sokszor jósolnak az időjárásra: ha pl. a tyúkok porban fürdenek, eső lesz; ha a kakas napnyugta után kukorékol, vagy ha a tyúkok sokára ülnek el, szintén esőt jelez (Kiss, 2015). Ha este a baromfiak tartózkodnak a leüléstől, akkor rossz idő lesz (Doboz).

1. kép Toll a hamis liba orrában, Nádudvar
(forrás: 15)

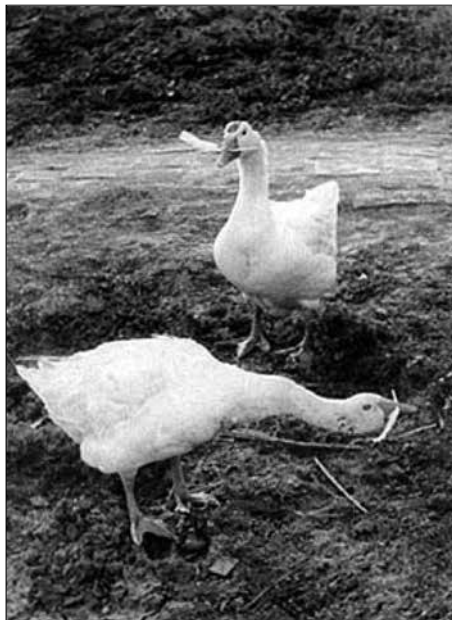

Photo 1. Feather in the fake geese's nose

A nagyhangú és nagytekintélyű kakas a fiúk szemében valóságos ellenfél – melyik falusi gyereket nem kergette meg kakas: talán ennek is szólnak olyan szokásaink, mint a kakaslövés.

Hétfőn, szerdán és pénteken nem szabad kotlót ültetni, mert a kikelt majorság „rontani fog a kertben”. A megesett tyúkot kedden, csütörtökön, szombaton vagy akár vasárnap ültetik. Ha szerdán ültetik a kotlót, hibás csirkék kelnek: két fejük vagy sok lábujjkájuk lesz.

A szerdán és pénteken ültetett tojásból kakasok, a kedden és csütörtökön ültetettből jércikék kelnek. Lészpeden, hogy arányosan keljenek a csirkék, kettővel rakják a kotló fészkébe a tojásokat, s közben mondják: kettő jércike, kettő kakaska, kettő jércike, kettő kakaska... és így tovább, s az utolsót külön teszik be. Ha viszont éppen azt akarták, hogy valamelyikből több legyen, a szerint járnak el: ha ember a kalapjából teszik a tojásokat a fészekbe, akkor kakaska lesz több, ha az asszony főkötőjéből, akkor jércike. Amikor a hold fogyóban van, nem szabad semmiféle kotlót – sem veteményt – ültetni. Amíg meg nem ültetnek legalább egy tyúkot, nem adnak ki a háztól kotlót vagy tojást, sem kölcsön, sem cserébe (*Halász, 2006*).

A hamis libának (gúnárnak) tollat szoktak dugni az orrába, utána félti az orrát, és nem csíp (1. kép).

„Az esztendő utolsó napján erőst jól kell tarcsad a majorságot, mert ők éjjel tizenkettőkor beszélgetnek. S akkor ők átkoznak meg, ha nem adunk ennik elegendőt. Bár akkor nap kell adni annyit, hogy ne győzzék megenni.” (*Halász, 2006*)

A vásárolt vagy lsten nevében kapott tyúknak a farkából egy tollat kivágnak és bevetik a tűzbe, hogy odakössék a házhoz (*Halász, 2006*).

Ló

Hogy a magyar, e „lovass nemzet” mennyire tisztelte a lovat, nemcsak a régészet bizonyítja azzal, hogy az előkelő ősmagyarok sírjaikba lovukat fektették maguk mellé; de talán még életszerűbben mutatja a szokás, hogy a gazda első dolga az volt, ha fia született, hogy kivitte az istállóba és fölültette a ló hátára (11).

Némely ember fedeztetés előtt vénasszonnyal vagy cigánnyal babonáztat, hogy biztosan legyen csikó; vagy olyan legyen, aminőt ő szeretne. Ezeknek azt mondom: ... A csikó a természet műhelyében lesz azzá ami, nem pedig valami hókuszpókusz következtében. Mások a fedeztetendő kanca lábát fehér kendővel bekötik ott, ahol a csikón keselységet szeretnének. Ismét mások a csődör előtt, amikor a kancán van, fehér kendőt lobogtatnak, ha tarka csikót szeretnének. Eret is vágnak a kancán. Hágatás után sebesen meghajtják. Mindezekben semmi okosság nincsen. A befedezett kancával nem kell semmi parádét csinálni. Szépen nyugodtan lépésben menjünk haza. Ha pedig lakásunk olyan messze van, hogy ez sok időbe kerülne, úgy az első fél órát lépésben, a többi lassú kocogással váltakozó lépésben tegyük meg. (*Mócsy J. és Mócsy L., 1921*)

A csikót szinte születése pillanatától védeni kell az ártó szellemektől, emberektől, tekintetektől. Erre szolgált a vízvetés, a rontó erők figyelmének elterelésére szolgáló veres cérna, bojt, rongy, s a fémkanál, amiben talán a vas mágikus erejébe vetett hit emlékét sejtethetjük.

A ló sörényének, esetleg farkának az éjszaka során történő befonását általában különböző hiedelemlényeknek (boszorkány, szépasszony, ...) tulajdonítják. Nem jelent jót, általában arra utal, hogy ezek a lények a lovat „használták”, lovagolták, hajtották, ezért a befont sörényű ló fáradt, elesett.

A lóheverésnek nevezett jelenséget a viszketegségben szenvedő ló heverődésének helyével hozták összefüggésbe, s úgy tartják, hogy az az ember, aki arra a helyre lép, az maga is megkaphatja. Ennek a hiedelemnek megvannak a racionális összetevői (rühösség, allergia).

A szemölcs lószőrrel történő átkötéssel való eltávolítása széles körben ismert. Ilyenkor az elkötésnek nem fiziológiás, kizárólag jelképes szerepe van.

A „lóport”, vagyis a ló kefével, vakaróval való tisztításakor kapott szennyeződést szerelmi varázslásra, szexuális gerjesztőként használták. „Mikor a ló fut, s megporosodik rajta a veríték, azt a legények verték egy botocskával egy darab papírra. Régen úgy volt, hogy nem akartak még a lányok parasztságot csinálni addig, míg el nem adódtak. De a legények meg tudták őket csalni avval a porral. Ha valahogy oda tudta tenni a lóporos kezit a leánynak a testyihöz, akkor az neki fogta enni, viszketni, s utóbb még a leány könyörgött a legénynek, hogy feküdjék le vele. Olyan erőst ette a lópor.” (Magyarfalu) (Halász, 2006)

„A lovat azért nevezik ördögnek, mert mikor lefekszik, keresztet nem vet. De a tehén addig nem fekszik le, amíg háromszor a lábát el nem húzza.” (Magyarfalu) (Halász, 2006)

Rúgós, harapós lovakat célszerű megjelölni (Pl. piros szalagot tenni a farok szőrzetébe). (Horn, 1955)

Szarvasmarha

A haszonállatok közül a régiek különösen a tejelőkre figyeltek. Vasszerszámokkal vagy füstöléssel igyekeztek védeni őket a rontás, főként a tej megrontása ellen: fölütöztetett patkóra vagy sarlóra fejték, kést dugtak bele, az istálló ajtajára vasláncot akasztottak. Ha gulyát, nyáját az Alföldön a tudós pásztor Szent György napján körbefüstölte, onnan a jószág ki nem téfneghetett.

Esőt vártak, ha a barmok a levegőt szaglászta és sokat bögte; és hosszú hideg telet, ha Mihály napján a juhok éjszaka összebújtak az akolban. Ha az ökör az első lábát harapdálja, akkor szél vagy eső lesz. Amikor eső van, és sokáig iszik az ökör, még sok ideig fog esni. Ha gyorsabban legelnek az állatok, biztosan eső lesz. Ha a barom táncol, hideg lesz (Lázár). Ha a jószág bőköl, szeles idő lesz (Nádudvar). Ha a marha bogaras, szél lesz (Balatonmellék). Ha ugrándoznak a tehenek, vagy a borjak, ez szelet jelent (Szeged). (Kiss, 2015)

Ha a vemhes tehén megkíván valamit, s nem kapja meg, éppen úgy elveti a borját, mint ahogy a menyecskének elmehet a bubája. Ezért, ha az istállóban a vemhes tehén mellett más állatokat etettek, azok ételéből adtak neki is egy keveset, hogy meg ne kívánja hiába.

A tehenre, ha nehezen bornyúszik, vizet vetnek, s azzal, vagy szentelt vízzel hintik meg. A megellett tehennek, ha nem megy el időre a pokla, veres pujszemet pergelnek, s megetetik vele. A tehén ellése utáni háromnapos tilalom, ami a házból való bármiféle tárgy bárkinek való kiadására vonatkozik, általában a borjú és az anyja, de kiváltképp a tejének a védelmét szolgálja. Pusztinában, „mikor

hamarébb megborjúzik, keresnek likas követ, s azon átalfejk, s akkor sohase tudja elvenni senki a tejit.” (Halász, 2006)

Sertés

A disznót ma is a szerencse jelképének tartják: a tyúkkal ellentétben kitúrja a szerencsét, ezért ettek újév napján disznót. A disznóval kapcsolatos legelterjedtebb hiedelem szerint lépéből a télre lehet következtetni: mert amilyen hosszú az állat lépe, olyan sokáig tart még a tél is (I1).

Úgy tartják, könnyen megigézik, megronthatják a disznót, különösen az újszülött malacot. Ennek megelőzésére a kismalacokat megkenték korommal – hogy ne legyenek olyan szépek, kívánni, irigyelni valók – születésük után „megparisztolták szenteltvízzel, vagy veres cérnát kötöttek a nyakukra.” Nem szabad keresztüllépni a malacot, mert nem nő meg, kicsi marad.

Amikor a disznó táncol a pajtában, akkor változik az idő, romlik el. A boszorkány át tud változni disznóvá. De gyakran megjelenik az emberek előtt a disznó – mint látomás is (Halász, 2006).

Juh

A félszilaj és a mindennap hazajáró jószág első kihajtása valóságos ünnep volt. Katolikus vidékeken ilyenkor Szent Vendel tiszteletére misét hallgattak, majd rövid italozás után került sor a jószág kiverésére. Ekkor végezte a pásztor azokat a babonás cselekedeteket, melyektől a jószág egészségét, a nyáj összetartását remélte. Ezért körülüstölték, bottal körülhúzták a legelőt, és azt tartották, hogy abból egyetlenegy jószág sem kóborolhat el. Szent György-nap (ápr. 24.) éjszakáján a boszorkányok igyekeztek a tehén hasznát megszerezni olyanformán, hogy azt a hajnali harmat képében szedték össze és vitték haza. A pásztorok legjobban a nyáj elzavarásától félték. Ennek általánosan ismert módja, amikor kalapzsírt, marhakörmöt égetnek, és ettől megvadulva a jószág feltartóztathatatlanul elvágtat. Ez következik be akkor is, ha a legyek csípését már nem bírják elviselni, és rohanással igyekeznek a fájdalomtól megszabadulni (bogárvész). A pásztorok között olyan tudománnyal rendelkezőket is emlegettek, akik a más jószágát el tudták zavarni, de a sajátjukat minden veszélytől megvédelmezték. Az ezzel kapcsolatos hiedelmek elsősorban az Alföldön ismertek, és a magyar hitvilág legrégebbi rétegét alkotják (I1).

A juhász nem bunkós, hanem kampós végű botjával megfoghatta a juh vagy birka valamelyik hátsó lábát, így legelés közben is folyamatosan kezelhette. A hajtást segítette egy vagy több oroslán formára nyírt, kézhez szoktatott vezérürü is. A nyakukba akasztott csengő, pergő vagy kolomp hangja csalta vissza az elkódorgókat. (Veress és Dunka, 2003)

A szerencse megőrzése érdekében óvakodnak attól, hogy a saját juhuk gyapját máséval elcseréljék (Halász, 2006)

Macska

A macska kóborló, kiismerhetetlen természete minden kor emberében sejtelmes képzetet vont köré. Hogy mennyire bennünk él e képzet, bizonyítja, hogy mi magunk is fölkapjuk a fejünket egy fekete macska láttán, még ha nem is

vagyunk babonások. Ha azonban sokat mosdott, éppúgy esőre következtettek, mintha ősi ellenfele, a kutya a földet harapta, fűvet evett. (17)

A közhiedelem szerint a macskáknak kilenc életük van. A szívósságukra vonatkozó elismerés alapja az az észrevétel, hogy a macskák néha látszólag megfedkeznek létfenntartási ösztönükről, és hogy túlélnek olyan zuhanásokat is, amelyek más állatok számára feltehetőleg végzetesek lennének. (17)

A macskát csizmaszárbba dugva herélték (Fazekas, 2009).

Az úton átszaladó fekete macska szerencsétlenséget okoz, ezzel szemben Németországban mindegy, milyen színű az állat, ha egy macska balról jobbra haladva keresztezi az utunkat, az balszerencsét jelent, míg ha fordítva, jó napoknak nézünk elébe (16).

Kutya

A hűségesebbekhez – a velük együtt élő pásztorok külön hiedelemvilága mellett – az eladó lányok lehettek nagy bizodalommal, mert az év több napján is megjelent az éjszakai kutyaugatás az irányt, ahonnan a majdani kérő érkezni fog (17)

Általában ugyanazt ette a kutya, mint a pásztor. Előfordult, hogy a kalap tetejét beütötte a juhász, és abba fejt tejet a kutyának.

A kutyát néha kiherélték. Főleg azért, hogy ne „kóborogjék”. Odahúzták a kerítéshez (ha városban csinálták), vagy a szekér küllő közé kötötték, hogy ne tudjon semmit se csinálni. Nyakában kötél van – másképp nem lehetne intézni. Vannak, akik úgy herélnék, hogy a kutya fejét zsákba dugják – úgy aztán nem tud harapni. Hárman is kellene hozzá. Általában fiatal korában herélnék, de szoktak 3, vagy 5 éveseket is.

A pulinak elveszik a négy fogát, agyaráit. Különben beszakítja a birka fülét, fél oldalát a birkának. Ha a fogát elszedték, nem harapott annyira.

A kutyák legveszedelmesebb betegsége a veszettség. Ellene már névadással is próbáltak védekezni, amikor folyókról nevezték el azokat. Azt tartották, hogy a víz még nevében is megóvjá az állatokat a pusztító betegségtől, s a folyó nagysága méltóságot, nagyságot is jelentett. A komondor nevei: Tisza, Duna, Szamos, Maros, Kadarcs, Zagya stb.. A pulinak nem adtak folyónevet, mert közel állt az emberhez, azért inkább magához közelítő jellegű nevet adott neki a juhász. A leggyakoribb puli nevek a következők voltak: Kesely, Bogár, Gavalér, Balázs, Fűrge, Kisasszony, Suszter, Legény, Csárdás, Bojtár, Ügyes, Fillér, Fütöri és még más, ezekhez hasonló nevek. (17, Fazekas, 2009).

Egyéb állatok

A méhekkal kapcsolatban azt hitték, hogy a gazdájuknak nem szabad Jósef-napig (márc. 19.) semmit sem kiadnia a házból, mert azzal a méhhasznót szolgáltatná ki. Ha a méhanyát ellopják, akkor az egész család elpusztul, mert azt siratják. Különben igazában jól az a család gyűjt és szaporodik, amelyiket loptak, és ezért az ilyen lopást másnál kevésbé szigorúan ítélték meg (17). A méhek misztikus különösségéhez tartozik az az általánosan ismert szemlélet, miszerint nem megdöglének, hanem meghalnak, s olykor emberi eledelt is kapnak, mégpedig leginkább sült tyúkot (Halász, 2006.).

Ha a fecskék alacsonyan szállnak, eső lesz. A madarak nem azért repülnek alacsonyan, mert ezzel akarják jelezni a csapadék közeledtét. Ennek sokkal

gyakorlatiasabb oka van: a fecskék rovarokkal, bogarakkal táplálkoznak, amelyeknek a szárnyai a nedvesség hatására elnehezülnek és nem képesek a magasba repülni (12).

Köztudott dolog, hogy ha a szamár ordítózni kezd, hamarosan zivatar lesz.

A levesbe pottyant légy bosszúságot okoz, viszont Oroszországban eljövendő ajándék hírnökévé válik (16).

ANYAG ÉS MÓDSZER

Néprajzi jellegű kutatómunkánkat Füzesgyarmat környékén végeztük. Ehhez sok segítséget kaptunk Fekete Jánostól, a füzesgyarmati Csánki Dezső Helytörténeti Egyesület elnökétől, aki rendelkezésünkre bocsátotta az egyesület által rendszeresen kiadott *Helytörténeti Füzeteket*. Nagy Károlyné Marika néni mesélt a napos csibék, pulykák, kacsák, libák gondozásáról. Lányától, Nagy Katalintól A régi Sárret világa c. könyvet kaptuk kölcsön. Id. Galambos Jánostól, Galambos Jánostól és feleségétől, Lindától, fiuktól, ifj. Galambos Jánostól a lovakat körülölelő hiedelmekről kaptuk információkat. Galambos Jánosné Erzsike nénitől és anyukájától a kotlóültetés rejtelseibe és a szarvasmarhatartás babonáiba kaphattunk betekintést. Németi Istvánné Julika néninek és a lányának, Németi Juditnak köszönhetjük a lószínekkel és a lóvásárlással kapcsolatos babonákat.

FÜZESGYARMATI BABONÁK, SZOKÁSOK ÁLLATFAJONKÉNT

BAROMFI

- Az akácvirágzáskor kelő csibe nem egészséges, hamar elhullik: kotlót ültetni május előtt vagy után érdemes. Ez a szokás azért jött be, mert az akácvirág lehullásával egyidejűleg a csibék is elhullanak.

- Csordatereléskor szokás kotlót ültetni: hajnali vagy esti órákban. A legtöbbször este 6-7 óra között tették ezt meg, ilyenkor a tyúk már úgy is elülne, reggelre megszokja a tojásokat.

- Mindig páratlan számú tojást szokás a kotlóültetéskor a tyúk alá tenni, általában 19 vagy 21 darabot. Ez azért van, mert a kotló így jobban tudja őket keverni, forgatni, jobban kelnek a csibék.

- Bába kakas a legjobb kotló, amelyik még nem pítél, de már nem is rántanivaló csirke. Lecsapnak egy darabot a tarajából, a „leményit” megnyitják, kiherélik, kappan lesz belőle.

- A kopasznyakú tyúk a legszemtelenebb a baromfiudvarban, viszont az is tojik a legtöbbet, a legnagyobbat

- Kelés előtt egy héttel a kotló alatt lévő tojásokat „megparáholják” (meglocsolják) minden nap egyszer, hogy a benne lévő csibe ne száradjon ki, a tojás héja ne „omoljon rá”, így nem fullad meg a csibe.

- Kisebb testű kotlót jobban szerették, mert az jobban átmelegíti a tojásokat, főleg a saját kisebb tojásait, így jobban keltek a csibék, és hamarabb is (akár 20 napra) (2. kép).

- Januárban elültetett kotló alól kelt csirkék márciusban már „rántanivalók” voltak. Kukorica- és búzadarát adtak nekik, ebben a formában a takarmány nem nyomta a begyüket, jobban meg tudták emészteni.

2. kép Egy új élet kezdete – a tojásból éppen kikelő kiscsibe (saját fotó, 2015)

Photo2. The beginning of a new life

- Kotlóültetés után egy héttel megnézték a tojásokat lámpával, van-e benne „szem”, termékenyült-e. Az így kivált tojásokat megfőzték, és a többi kiscsirkének odaadták.

- A kiscsirkéknek a vizébe azért szoktak sót tenni, mert akkor nem csipkedik egymást.

- A napos pulykának (pipe) túrórt vagy főtt tojást adtak hagymával, később darát.

- Amint kinő a pulyka szárnya, megfoghatatlan, sok helyen az istálló tetőgerincén aludtak.

- A gyöngytyúkot, libát „házőrzőnek” is tartották, a nagy hangjuk miatt. Szóltak, amint idegen ember, állat lépett be az udvarba.

- Az orozva kelt kiscsirkék a legegészségesebbek. Amikor a kotló előhozza őket, a gazdasszony nemcsak a csibéknek örül, hanem a rég elveszettnek hitt tyúkjának is.

- Az apró tojást, vagyis kotlófingot vagy boszorkánytojást a tyúk vagy először, vagy utoljára tojja általában. Az ilyen tojásnak általában nincs sárgája, így elég titokzatosnak hatott. Általában átvetik a háztetőn, az ilyen tojást tojó tyúkot pedig levágják.

3. kép Fedeztetés után egy vödör hideg vízzel leöntik a kanca farát a jobb termékenyülés érdekében (fotó: Illés András, 2017)

Photo 3. After the coupling, the mare's bottom was sprinkled with cold water for better fertilization

Ló

- Ha ellés előtt a kanca bal csecse kemény, akkor kanca-, ha a jobb, akkor méncsikó fog születni.

- Fedeztetés után a kancát jártatni szokták, valamint egy vödör hideg vízzel lecsapják a farát. (3. kép). Ezt azzal magyarázzák, hogy a hideg hatására a hüvely még inkább összehúzódik, ez is segíti a termékenyülést, a kanca nem „erőlködi ki” a spermát.

- A fedeztetést úgy kell időzíteni, hogy tavaszra vagy nyár elejére szülessen meg a csikó. Ha télen még fiatal a csikó, „megviseli az istálló”.

- Ha sokáig marad a mén a kancán fedeztetéskor, kancacsikó várható.

- Ha fújja a ló az orrát, prüsszöl, eső lesz!

- Újévkor amilyen nemű vendég érkezik a házhoz, abban az évben túlnyomórészt olyan nemű csikók fognak születni.

- Pej ló síjalt háttal: jó lovat jelent.

- Eső vagy szél várható, ha jó időben asszony hajtja a lovat.

- Ha a kanca túlhordja a csikót, valószínűleg méncsikó fog születni.

- Ellés után 9 nappal szokták újrafedeztetni a kancát, ekkor sárlik vissza először, ilyenkor a legtermékenyebb. A pontos időpontot jelzi az, amikor a csikó hasmenéses lesz, mivel a tej összetétele is változik, amikor sárlik a kanca.

- Fedeztetéskor, ha a kanca alatt csikó van, a csikót is kivezetik az istállóból az anyja után, hogy az ne hiányolja. Fedeztetés közben megfelelő távolságban

4. kép A csikó farokrépáját feltörve jobban kordában tartható (saját fotó, 2007)

Photo 4. Restraining a foal

kell tartani a csikót, nehogy baja essen, ilyenkor a farokrépáját fel kell törni, a vezetőszárat erősen kell fogni, így tartható kordában a csikó (4. kép).

- A szürke ló mindig keményebb, mint a más színű.
- A keselábú ló hamar megrokkban.
- Az igazán jó ló bal hátulja kesely.
- A viaszolt pata gyengébb, mint például a palaszürke pata.
- A csókaszemű ló nem jó.

- Patkó: védelemmel szolgál, szerencsét hoz. De miért? A legegyszerűbb magyarázat, hogy bajelhárító szerepe merő tükre a ló lábára vert patkóénak: ha ugyanis a ló lábát megóvjá a rögös földtől, talán megóv minket is e veszedelmes világban. De miért bűvös? Mert amikor a ló patájára illesztik, a tűzből veszik, ki s úgy verik föl, mégsem okoz az állatnak fájdalmat. Ezt a mozzanatot a lópatkolás babonás bámulói kiváltképp megjegyezhatték a korai századokban, amikor a ló lábának anatómiáját még kevéssé ismerték. A patkót még bűvösebbé tette a hét szög, amivel fölverték, lévén a hét bűvös szám. De bűvös volt maga a patkó anyaga is – hiszen a hit szerint a vas varázsereje távol tartja az ördögöt. A vasművesség legkorábbi idejétől a vas a rossz szellemek elűzését szolgálta, és akárhány nép körében “vasat fogni” annyit tesz, mint “fán lekopogni”. (13)

- A legelőre kihajtott ló lábára régebben béklyót tettek, így akadályozták meg

abban, hogy elfusson. Ez általában kötélből, vesszőből vagy lószőrből készült kettős hurok volt, melyet a legelő ló első lábaira szereltek fel.

- A ló vagy szarvasmarha koponyáját rontás elhárítására szokták felhasználni, a kerítésre szokták kitenni, hogy az ártó szellemek ne lépjenek be a portára.

- Lóvásárláskor a fogát nézzük a lónak – ez elárulja a korát –, a lábait, a patáját, a színét (3 láb kesely ló nem jó).

- A kehes lovat báránylihegősnek szokták hívni.

- Ha egy szekér elé befogott lónak folyamatosan jár a farka, az nem jó kocsis.

- A leggyakoribb lónevek: Baba, Mancsi, Sári, Tündér, Rigó. Ezekon kívül, amelyik napon született a csikó, az aznap névnap alapján nevezték el a csikókat.

- A cigány ember a deres lovat szereti, mert azt tudja jól eladni

- Ha megállt a tojás a ló farán, akkor jól van tartva a ló, jól ki van hizlalva.

- A „kontyos” ló (az üstökén, vagyis a két füle közötti résznél van egy púpja) soha nem lesz szelíd, vadabb, mint a többi ló, vinnyogósabb, sunyibb.

- A táltos lónak nincsen állcsontja (Szűcs, 1992).

- A ló színének régies elnevezései: pej, pejj, deres, sárga, fekete, szürke, setét pej, motskos szőrű, világos pej, fejjér, fakó, piros pej, seregi pej, egérszőrű, szepe szürke, szeg sárga, fakó pej, vasderes, barna pej stb. (Borbíró, 2003).

Szarvasmarha

- Tejbe késsel nem aprítottak kenyeret, mert akkor véres tejet ad a tehén.

- A borjút születésétől fogva mesterségesen itatják (vödörből), különben a tehén csak neki, vagy legalábbis nehezen adja le a tejet.

- Szent György naptól Szent Mihály napig voltak kihajtva az állatok a legelőre: szarvasmarha, juh, sertés. Esténként betérleték őket a faluba, hazataláltak a marhák. Otthon nyitott kapuval várták őket, ahol zárva volt, ott addig bögött a tehén, amíg be nem engedték.

- Régen egy öreg ember azt látta, hogy egy szeles éjszakán az utcájok végén nagy táltos bika nyargalt befelé, előre szegezett szarvakkal, s úgy ugrott be az ő szomszédjának a kapuján, hogy a körme hegye se érte a kapu tetejét. Azt mondták a régiek, hogy ahova ilyen táltos bika jár, onnan nem jó a lányt feleségül venni, mert annak soha nem kell majd az ura (Szűcs, 1992).

- A szarvasmarha színének régi elnevezései: szőke, daru, kék, pirók, rőt, szőkés, piszkos szőrű vagy szennyes, fakós, szemők, kesej szőke. A szarvuk állása alapján pedig ily megnevezést kaptak: felálló, horgas, hegyes, csákó, kajla, villás, pártá. Ilyen körülírást is olvashatunk régi írásokban, mint: daru szőrű csákós borjas tehén, vagy szemők felálló szarvú tehén, szőke kurta fias tehén. Részletesen leírták az állatok jegyeit, ill. bilyagjait. A marha, a sertés és a juh füle lehetett jegyes, csapott, baltás, ájjas, csonka, lyukas, hasított (Borbíró, 2005).

Sertés

- Nagyfehér kocát pároztattak mangalica kannal, így több malac született, puhább húsuak voltak.

- Rontás megelőzésére az ólra piros szalagot kötöttek.

- A szaporítás, azaz a szaporodás biztosítására a pásztorok, azaz a kondások megvesszőzték a jószágot, hogy sok malaca legyen.

- Hogy a koca – göbe – hamar bebúgjon, kedden és pénteken választották le a kismalacokat.

- A legelőre kihajtott disznókat kürttel hívták be virradáskor, a kanász össze gyűjtötte őket, estére hazaterelték őket, hajnalban vissza a legelőre.

- A disznót hódtótytíre kell vágni, de legyen a hold legalább háromhetes növekedésben, mert különben megféggesedik a hús. A hét napjai közül a péntek és a vasárnap tilalmas a disznóölésre. Nem jó, ha sokan vannak, mikor ölik a disznót. Nem jó, ha nézik, nem jó, ha sajnálják, mert nehezen vesz el. Amekkora a disznó farkának kerülete a segginél, olyan vastag lesz a szalonnája. A levágott disznófej súlyának tízszerese, az egyik veséjének pedig százszorosa a disznóé.

- A terhes asszonynak nem szabad a malacot, hízót megvakarni, mert szőrös lesz a gyereke.

- Az újszülött első mosdóvizét a hízóval itatják meg, hogy ne legyen rossz alvó. Ha rossz alvó a gyermek, a disznó almából kell a bölcsőbe tenni (*Borbíró, 2005*).

Juh

- A legeltetési rend alkalmazkodott az állatok természetéhez. Legeltetéskor, költözködéskor a juhnyáj maradt mindig utolsónak, mert utána más állat már nem ment rá a mezőre. A juh ugyanis szinte „kiharapta” a fűvet. Télen is először a lovakat engedték a legelőre, hogy patájukkal feltörjék a havat borító jégréteget és alóla kikaparják a fűvet. A lovak után jöttek a többi haszonállatfajok, utoljára a juh. Tehát régen a magyar juhót is ridegen tartották, istállót nem ismert, télen-nyáron, esőben-fagyban egyaránt a szabadban volt, akárcsak vele együtt a juhászok. (*Jávör, 2014*)

- Attól függően kínozzák majd az élőködők a csobánt, hogy az újesztendőben milyen bárányt látott legelőbb. Ha feketét, akkor bolhák csípi a nyáron, ha fehéret, akkor tetűk.

- Az igézéstől való védelem céljából az újszülött bárányoknak „egy morzsa piros bojtot, valami cernát tesznek a fülükbe.” Szétszóródás ellen pedig Szitáson újesztendő napján a tyúkoknak, ludaknak, juhoknak láncból kosarat készítettek – vagyis körülkerítették őket - , hogy az esztendő folyamán ne széledjenek el (*Halász, 2006*).

Macska

- Ha legeli a macska a fűvet vagy nyalogatja magát, eső lesz!

- Fekete macska a háznál elűzi a bajt.

Kutya

- Ha a kutya hasa korog, hamarosan eső lesz.

- Szokása volt elődeinknek a kutyát az ellenségről elnevezni - talán azért, hogy ezzel a „mágiával” hatalmat szerezzenek az ellenség felett, de az sem kizárt, hogy csupán azért, hogy a gyűlölt vagy rettegett személyt a kutya szintjére alacsonyítsák (maguk a kutyát jelentő szavak is gyakran hordoznak negatív, becsmérlő jelentést). Alighanem ez magyarázza a Zsandár, Betyár, Basa, Pandúr, Finánc, Zsivány, Csibész sőt akár Sátán kutyanévek gyakori előfordulását. Általános a pénznemek kutyanévként való alkalmazása (Pengő, Krajcár, Fillér

vagy Dollár), s nem nehéz kitalálni, hogy a babona mit várt ettől: hiszen úgy tartják, ahol egy már van, oda megy a többi is... (*Mirtse*, 2013)

- A füzesgyarmati juhászoknál a pulit tartották és tartják ma is a legjobbnak; hűsége, ébersége, valamint amiatt, hogy az állatok következetes „rendfenntartója” vagy rendbetartójaként tisztelik. A gyarmati juhász azt mondja: „...többet ír egy jó puli, mint fél tucát bojtár...”!

A gyarmati juhászoknál előforduló kutyanevek:

- B: Bangó, Bájós, Bársony, Bogáncs, Bogár, Bolhás, Bundás, Buksi.

- C-Cs: Cifra, Cívis, Csibész, Csibor, Csikász, Csitri, Csipet, Csuhas, Csupasz, Csutak.

- D: Dacos, Deli, Dugó, Duhaj.

- F: Figura, Ficsúr, Filkó, Fűrkész, Fűrge, Füttyös, Fickó, Füles.

- G-Gy: Galáris, Gavallér, Gróf, Gitár, Generális, Gömböc, Gyűszű, Gyömbír.

- H: Hattyú, Hárpia, Hínár, Hitves, Híres, Herceg, Hűtlen, Hüvelyk.

- I: Inas, Iram, Irma, Isti.

- K: Kadét, Kastos, Kacér, Kanóc, Kisasszony, Kopáncs, Korhely, Kullancs, Kukac, Kurfi, Kurta.

- P: Pajtás, Pallér, Paszomány, Pityók, Pricces, Puccos, Pici, Pintes, Pótrás, Peckes.

- R: Rezgő, Ribanc, Ripacs, Rusnya.

- Sz: Sintér, Siheder, Spicces, Szeles, Szütyő, Szityó.

- T: Tappancs, Topor, Tisza, Tincsi, Túske, Tücsök, Tippány.

- Ü: Ügyes, Ügyész, Ürmi.

- V: Vacok, Vadóc, Vitéz, Vicús, Virgács.

- Z-Zs: Zagyva, Zsandár, Zseni.

Egyéb állatok

- A téli évszak elején, ha az apróbb madarak sokan mennek egyszerre ennivalót keresni, hideg és erős tél várható. Ha víz mellől szaladnak a madarak, hirtelen tél lesz. Esőt jelent, ha a madarak tisztítják a tollaikat vagy ha vízben fürdenek.

- A mezőn álldogáló gém esőt jelent, de ha magasán repül, akkor tiszta idő lesz.

- A fecske esőt hoz, ha a víz felett repülve szárnyaival vagy hasával a vizet veri. Ez azzal magyarázható, hogy eső előtt a nagy páratartalom miatt a rovarok is alacsonyabban repülnek, és velük táplálkoznak a fecskék.

- Ha sok békát látunk, jön az eső.

- Ha a vadlibák gyorsan repülnek és kiabálnak, nagy vihar jön.

- A tövises sündisznó, ha két lyukat csinál, északra egyiket, a másikat délre – amelyiket becsinálja, onnan te szelet várj. Ha mindkettőt becsinálja, igen nagy tél lesz.

- Prűcsök ha sok van – dögös és halálos esztendő lesz (Borbíró, 2005).

- Ha sok pókhálót lehet látni, nyáron esőt vagy szelet, télen nagy havazást jelent.

- Fonókkal kapcsolatos hiedelmek: ha szarka, varjú repül át az udvar fölött, fekete lesz a fonál. Az úgy lesz, ha bármely madár repült a szöszmosáskor az udvar felett, a kádban újra szösszé válik a fonál (Borbíró, 2006).

- A méhészek méhészkertet csináltak régen, ezt nádkerítéssel vette körül.

A kerítésen vesszőből font kapu volt, fölötte póznára tűzött lókoponya, odább szép villásszarvú tehénkoponya díszelgett, a rossz elűzésére és a gonosz szándék sikere ellen. Ennek hiányában a kasra tűzött juhszarv is megtette ezt a szolgálatot.

- A díszes tollú madarat előbb megszelídítette a madarász és úgy bocsátotta áruba. A szelídítés nem csupán annyiból állott, hogy a madarat bizonyos ideig vágott szárnyakkal, vagy összevarrt csapótollal tartva a házhoz szoktatták, hanem mondhatnánk, hogy valósággal megbabonázta a madarász. Melyik máddárral hogyan kell bánni, mit kell vele csinálni, hogy az emberekhez szokjék, a neki adott nevet megértse, különféle mutatóanyagokat megtanuljon, azt még egymásnak sem árulták el. Firól-fira szállt a madarász családokban az ősi tapasztalati tudás. - „Egyik ismerősömnek nagyon szép fécánkakasa volt, amelyik Pista névre hallgatott. A maga szabadjára járt-kelt az udvaron, sőt, a mezőre is sokszor kiment, de szaladt elő, ha kiáltottak neki.”

- A nadállyal, vagyis pióccával időt is jósooltak a gyógyítás mellett. Ha rossz időt várt, meghúzta magát, de mikor játszadozott, biztosra lehetett venni a derült napok közeledtét (Szűcs, 1992.).

- Amelyik háznál a fecskét, annak fiókáját bántják, vagy a fészket leverik, ott a kígyó megmarja a tehén tőgyét.

- Langyos időt várhatni, ha a madarak ősszel soványak.

- Korai télre mutat, ha a hangyák halmaikat a szokottnál hamarabb összehordják! (Borbíró, 2009.).

- Ha fürdik a galamb, eső várható.

- Nádifarkas elnevezései: ordas, féreg, veres vad, réti farkas.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönjük Fekete János, Nagy Károlyné Marika néni, Nagy Katalin, a Galambos és a Németh család tagjainak segítségét néprajzi kutatómunkánkhoz.

A publikáció elkészítését az EFOP 3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

IRODALOMJEGYZÉK

Balassa I. – Ortutay Gy. (1980): Magyar néprajz. <http://mek.oszk.hu/02700/02789/html/173.html>. letöltve: 2015.07.02.

Borbíró L. (2005): Helytörténeti- Néprajzi Füzetek 53. Hízóvágás, disznótor – hajdanán. Kiadta: Csánki Dezső Helytörténeti Egyesület – Füzesgyarmat, 28.

Borbíró L. (2006): Őseink hagyománya. Kiadta: Csánki Dezső Helytörténeti Egyesület - Füzesgyarmat, 94.

Borbíró L. (2009): Helytörténeti- Néprajzi Füzetek 80. Kopogjuk le... Kiadta: Csánki Dezső Helytörténeti Egyesület – Füzesgyarmat, 27.

Fazekas M. (2009): Kunmadaras juhászata. Karcag, Kunszövetség, 257., ISBN: 978-963-06-6753-1

Halász P. (2006.): A moldvai magyarok hagyományos állattartása. Budapest, General Press Kiadó, 501., ISBN 978-963-9648-56-2

Horn A. (1955): Általános állattenyésztés. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 664.

Jávor A. (2014): Juhtenyésztés, Mezőgazda Kiadó, 221., ISBN: 9789632865584

- Kiss K. (2015): Népi hiedelmek az állattenyésztésben. Magyar Állattenyésztők Lapja, 1. Műtse Á. (2013. február 20.): <http://kutya.hu/Cikk.aspx?id=3777>
- Mócsy L. Mócsy J. (1921): Lótenyésztés. Bp., Az Athenaeum Rt. könyvnyomdája, 128.
- Szűcs S. (1992.): A régi Sárrét világa. Debrecen, Pedellus Tankönyvkiadó, 122., ISBN 963-9224-13-8
- Veress L. – Dunka B. (2003): Fejezetek a magyar állattenyésztés történetéből, Mezőgazda Kiadó, 133., ISBN 963-286-050-0

Egyéb források:

<http://hungarotheka.hu/hiedelmek/munka/62-allattartas.html> Letöltve: 2015.07.

<http://www.meteoline.hu/?m=713>

Desmond M. (2013. 12. 31.): Miért csinálja? A ló

<http://www.lovasok.hu/index.php?i=35282>

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1315.html>

<https://www.google.hu/search?tbm=isch&q=hamis+liba&imgsrc=k23buZh6Mi7jgM%3A&cad=h#imgsrc=R532tvt-9Y2-2M>:

I6: <https://www.ridikul.hu/2017/07/16/erdekes-kulfoldi-szokasok-es-meg-furcsabb-babonak/>

Érkezett: 2018. április

A szerzők címe: Markovits R. – Novotniné Dankó G.

Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszer és

Környezetgazdálkodási Kar, Állattenyésztéstani Tanszék

Authors' address: University of Debrecen, Faculty of Agricultural, Food and Environmental Sciences

H-4032 Debrecen, Böszörményi u. 138.

markovits.rozina@agr.unideb.hu

novotnine@agr.unideb.hu